

УДК 930.2:[373.014.5:141.45]:321.64(47+57)(477.8)"195/198"

DOI: 10.33402/ukr.2023-37-135-143

Оксана ГОДОВАНСЬКА

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник відділу соціальної антропології

Інституту народознавства НАН України

старший викладач

кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8297-2414>

e-mail: oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

РАДЯНСЬКІ АНТИРЕЛІГІЙНІ ПРАКТИКИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ СПОГАДІВ

На основі усноісторичних наративів, архівних документів, краєзнавчих матеріалів проаналізовано радянську державну політику «наукового атеїзму». Вказано, що у другій половині ХХ ст. головним способом боротьби проти релігії та Церкви була масова атеїстична пропаганда, обґрунтована політичною доктриною «наукового атеїзму» й підкріплена системою державно-адміністративного тиску. Зазначено, що за допомогою пропаганди радянська інтелектуальна еліта створювала образ Церкви як «внутрішнього ворога», щоби використати його у процесі формування уявної спільноти під назвою «радянський народ». Територіальні межі публікації окреслено Львівською, Тернопільською й Івано-Франківською обл., на теренах яких були здійснені записи спогадів.

Звернено увагу на текстуальний аналіз спогадів, зорієнтований на відтворення сенсу, який людина вкладає у свій конкретний життєвий досвід сьогодні, а також на вивчення тієї послідовності, у якій події розташовуються в оповіданні зараз, у теперішній час. Вказано, що важливе в цьому контексті усвідомлення структурної відмінності між тим, що людина пережила, й тим, що розповіла, а також розгляд розповіді як такої, що містить суто сьогоденні інтерпретації та оцінки інформатора.

З'ясовано, як колишні вчителі пригадують «боротьбу з релігією», спрямовану на атеїзацію суспільства, та їхню співвідносність із цією політикою. Описано залучення вчителів до антирелігійних практик, що було ознакою радянського часу, через організацію виховного і навчального процесів у такий спосіб, щоби перешкоджати школярам вільно відвідувати храми чи відзначати релігійні свята. Виснувано, що спогади про участь в антирелігійних практиках виявляють у колишніх учителів відчуття глибокого психологічного дискомфорту, тож вони вдаються до механізмів психологічного захисту, описуючи себе заручниками обраної професії, а також про достатньо формальне виконання вимог атеїстичного виховання.

Ключові слова: вчителі, спогади, антирелігійні практики, атеїзм, радянський час, тоталітаризм.

Для радянського періоду української історії притаманна антирелігійна політика з подальшою атеїзацією всього суспільства. Попередній історіографічний аналіз досліджень становища Церкви в умовах тоталітарних режимів ХХ ст. підтвердив, що це одна з актуальних проблем у сучасній українській гуманітаристиці. Тільки у Львові працюють кілька поважних наукових інституцій, дослідники і дослідниці яких публікують вагомі праці з цієї проблематики. Так, основою діяльності Інституту історії Церкви (ІЦ) Українського католицького університету (УКУ) є збір і наукове опрацювання спогадів очевидців про насильницьку ліквідацію Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) радянською владою, релігійне життя її вірних, духовенства та єрархії в катакомбах. На основі матеріалів ІЦ діє кілька постійних і пересувних експозицій, тематичні електронні виставки, організують конференції, семінари, публікують переклади кращих наукових праць іноземних авторів і впроваджують до наукового дискурсу нові факти, невідомі імена сподвижників Церкви (ІЦ). Інститут релігієзнавства на правах філії Львівського музею історії релігії був організований у травні 1993 р. Він є одним із прикладів того, як окрема атеїстична школа згодом перетворилася на релігієзнавчу і ставить собі за мету розширення науково-дослідної роботи з питань історії релігії, забезпечення належних умов для вивчення проблем релігійного руху в Україні та його різностороннього впливу (ІР).

У сучасній українській і світовій історіографії наявна значна кількість наукових досліджень про релігійні практики, поведінку радянських громадян, жорстку антирелігійну боротьбу сталінського часу та її видозмінення у післявоєнний період тощо. Тож аналіз наявної історіографії заслуговує окремої публікації. Мета статті – ґрунтуючись на спогадах колишніх учителів, проаналізувати радянську «боротьбу з релігією», спрямовану на атеїзацію суспільства, й інтерпретувати їх (спів)відношення із цієї політикою.

Змістове наповнення антирелігійної політики СРСР мало конкретні складові: ідейно-теоретичні основи, т. зв. марксистсько-ленінські постулати про релігію, Церкву, атеїзм і законодавчо-правову базу, що регулювала відносини держави й Церкви, становище релігійних організацій усередині країни, визначала права вірян та атеїстів. Реалізовувалася антирелігійна політика у програмних документах: постановою, наказах, рішеннях Комуністичної партії. Інституційною складовою антирелігійної політики були всі партійні, державні структури та суспільні організації, що «вирішували» релігійне питання у країні, впроваджували конкретні антирелігійні практики та творили систему антирелігійної пропаганди, виховання тощо.

Існує кілька різних етапів радянської антирелігійної політики, з відмінними критеріями. Найпростішим можна вважати поділ на два великі періоди: довоєнний (1917 р. – кінець 1930-х років) і повоєнний (1940-ві–1990-ті роки). З огляду на сувору централізацію та вертикалізацію усіх інститутів влади, антирелігійна політика на території всіх республік СРСР не була самостійною, а підпорядковувалася загальним стратегічним цілям Комуністичної партії, тактично визначалася відповідними постановами, рішеннями вищих партійних і державних органів, реалізовувалася в межах загальнодержавної політико-ідеологічної кампанії й орієнтувалася на конкретну релігійну ситуацію у регіоні. Саме остання обставина частково впливала на особливість вияву антирелігійних практик у Середній Азії, Поволжі та західноукраїнських областях УРСР (Годованська, 2016, с. 690–691).

Після Другої світової війни радянська державна влада відмовилася від масових репресій вірян і прагнула інструменталізувати Церкву. Радянське керівництво, зокрема, залучало лідерів релігійних об'єднань до своєї іміджевої підтримки та легітимзації у сфері зовнішньополітичних відносин. Водночас здійснювала цілеспрямовану маргіналізацію вірян усередині країни, витісняючи їх із важливих і престижних сфер соціального життя, сприяючи їхній суспільній ізоляції. Головним способом боротьби проти релігії та Церкви була масова атеїстична пропаганда, обґрунтована політичною доктриною «наукового атеїзму» й підкріплена системою державно-адміністративного тиску. За допомогою пропаганди радянська інтелектуальна еліта створювала образ Церкви як «внутрішнього ворога». З метою використання цього образу у процесі формування уявної спільноти під назвою «радянський народ» (Панич, 2011, с. 123–142).

Радянська антирелігійна політика була вбудована в навчально-виховний процес. Тож важливу роль у ній відводили передовсім учителям. У радянських документах часто повторюваний сталінський вислів про «фалангу народних вчителів, що становить одну із найбільш необхідних частин великої армії трудящих нашої країни, які будують нове життя на основі соціалізму» (ДАЛО). Перед педагогами, як загалом перед усім радянським активом у західноукраїнських областях УРСР, стояло ідеологічне завдання, основою якого була «боротьба проти залишків українських буржуазних націоналістів» (Коритко, 2009, с. 538). Від них очікували політичної активності, що виявлялася в підготовці до державних виборів, організації партійних чи комсомольських зборів, радянських святкувань тощо. У чисельній краєзнавчій літературі, опублікованій після відновлення незалежності України, вміщені розлогі спогади про радянський період історії сіл і містечок. Доволі часто в них присутні вчителі як особи, на яких опиралася пропагандивно-агітаційна робота в селі, організація «революційного» культурно-мистецького життя. Навіть впровадження колгоспної системи відбувалося із залученням вчителів у складі спеціально створених груп, до яких належали «енкаведисти», місцеві працівники сільських рад, «стрибки» на чолі з районними уповноваженими з партійних радянських службовців. Окрім навчально-виховної роботи, у школі вчителі виконували різні ідеологічні доручення: були агітаторами, виступали перед населенням із бесідами для «роз'яснення» політичної ситуації у світі, читали доповіді та лекції про «братню допомогу» російському народу українському тощо. У шкільних архівах зберігаються записи про діяльність учителів як членів сільського лекторію, секретарів жіночої ради села, агітаторів у колгоспній ланці, редакторів колгоспної стінгазети, комсоргів школи, керівників сільського агітколективу (Коритко, 2009, с. 596–597). Також збережені спогади про залучення вчителів до атеїзації суспільства. Наприклад, директорка бартатівської школи Ольга Доренська, що обіймала посаду з 1960 р. по 1979 р., наполягала на закритті місцевої церкви, яка немовбито негативно впливала на учнів. За неї свого піку досягли гоніння за тими, хто брав участь у вертепах і ходив колядувати. Доходило до абсурду, коли вчителі маскувалися у кущах, виловлюючи колядників, або чергували вночі, щоби виявити, хто був на великодній відправі у храмі (Сіромський, 2004, с. 174).

У спогадах, які я записала з колишніми вчителями, присутні емоційні розгорнуті пригадування про антирелігійні практики та свою (спів)участь у них. У цій публікації пропоную «почути» кілька голосів моїх оповідачок: «Люди ходили як могли [церква в селі була закрита – *О. Г.*]. І діти тікали з школи. Не пускали, а як жеш і просили, бо

нам була біда. Бо там, у Скольому, стояли з райкому, спеціально. Наприклад, є празник у Скольому 21 вересня. Там спеціальні стояли люди. І наприклад, йде дитина: відки ти хлопчику чи дівчинко? А дитина шо з Кам'янки. В нас раз так було, шо семеро дітей йшли з батьками. Потому викликали директора в райком, Боже, то було страхіття! Ну шо він каже: “А я звідки знав? Батьки взяли тай всьо! Батько відповідає за дитину”. “А яку роботу в школі проводили?”. І тоді ми всьо! Кожен класний керівник мав свій виховний план. І була така спеціальна графа – атеїстична робота. Тай там всьо писали. Роботу з учнями то-то проводимо. В нас тут було завжди на Різдвяні свята, завжди була біда і на Великодні свята. На Великодні свята завжди були в нас ті, на Великдень завжди ми робили недільник. Та чесне слово! Ми йшли, збирали дітей і йшли збирати каміння по колгоспному полі. Ну, правда, ми вже потім, одного разу ми ходили. Ну, люди, знаєте, як казали: “Ну, шо не можете собі – на Великдень йдете каміння збирати?!”. То ми шо – збирали макулатуру. Колись так було металолом, а ми металолом не збирали, а збирали макулатуру. Ми в суботу, суботник зробимо! У Великодню суботу: “Діти давайте, щоб завтра не збирати, на Великдень, ми нині”. Діти поназбирували металолому, а макулатуру – шо то вже папір принести. То ми вже збираємо, на 10 год прийдуть, а потім трохи ігри проведемо з ними. Ну шо, одного разу так було, шо ми зібрали макулатуру, ну, трохи діти пограли там у шахмати, у шашки по класах, маленькі на скакалках поскакали. Одні пішли футболу, старші – гуляти, ну та скільки будеш тримати дітей – та до обіду потримали. Боже! Я лиш пам'ятаю, шо йду додому, дві машини з райкому їдуть. Мама моя рідна! Шо ти будеш робити? Я зразу вертаю, директор, правда, ше був в школі. Люди добрі! То вже стали: “Де ваші учні? Та тільки шо пішли учні?”. Та ше добре, шо були ше одні на ділянці. Та підтвердили діти, шо насправді. Та то питали всіх, кого дітей бачили: чи були ви в школі, шо з вами проводили? Ну тоді-то було страшне, одним словом! ... На свята Різдвяні то ми чергували всі біля церкви. В нас не було церкви. То ше не було побудована, але ми мусіли чергувати, бо тут привозили в першій–другій годині священника чужого і світили ті, то на свята, а на Різдво ходила коляда! Чергували, та ми проводили з дітьми, та шо зробиш. Діти перебралися всякий той у чорта, смерть, ті шо з школи вийшли, були за царів, то шо їх видно, розумієте, за ангела, за тих пастушків. То вже такі, шо не боялися! А тоті всі перебиралися, щоб їх не пізнали. А були такі, шо приходили із райкому, станут тут біля моста, бо йдуть спочатку тут від нас, там постають і давай зривати маски з дітей. Таке було! Ми вже стояли, шо зробимо! Ми цілими днями, всі свята я перебула, я навіть, чесне слово, то було страхіття! То не мож було собі вдома вечері [Святий вечір перед Різдво Христовим – *О. Г.*] зроби. Треба було чергувати, всіх збирав директор, бо зараз-зараз хтось приїде. А тут вчителів нема, і ми сиділи так. Сидимо. То не раз уже так: “Ти, йдеш вечеряти”. Ну і діточки вдома. Мої діти ніколи не знали, шо таке піти на цвинтар, ніколи не знали, шо таке в коляду піти. Так просилися: “Мамо, мамо, то вже пусти нас!”. “Дитинко, – кажу, – та я піду з роботи, шо хочеш?! Або, – кажу, – я на роботі, або ви сидите в хаті”. Але як дітей кортіло туди йти! А вони стануть тут подивляться, мене не було, як іде коляда, тай усьо. Та й в хаті закриті. А дівчата великі хотіли йти подивитись. І нині згадують. А тепер йдуть три коляди: є і малесенькі, і більші, і ше більші» (Інтерв'ю-2).

Наступне пригадування колишньої вчительки таке: «Який-то був страшний атеїстичний час! В нас не було церкви. Але ходили в сколівську церкву. В Сколе працювала православна церква. Тай тягли дітей за собою. Для дитини перший

вчитель – батьки. Ну, а тут дізнаються і таке – давали наганяй страшенно! Одного разу пам'ятаю таке. Тут така Василишинка. То була моя родичка. Я чось зайшла так у грудню, ввечір, а тоти мої хлопці, з того, що я кажу дванадцять хлопців було, і в другій кімнаті, правда, а двері були відчинені і за ролями. Учуть коляду! А то страхіття, як за то крутили! Ну я так стала і думаю: була б знала – була б не йшла. Або тепер, що я маю робити?! Би того не виявилось. Бо не охота того мені заявляти. Поперше, що собі гірше зроблю, бо то відразу виховні плани перевіряють. То з роботи нагнали б, як би знали, що я нічого не працювала по атеїстичні роботи. Ну, що я маю робити?! Відкрила двері, ну та й то діти, я можу піти, а вони на другий день будуть розхвалюватися, що вона нічого не казала нам, чи шо. Відкрила двері до тої другої кімнати та й кажу: то так хлопці – ви учіть, та не буду, бо тота би мене присікла, а ти чо, а ти! Але кажу, як про то хтось буде знати в селі або з дітей, що я вас о тут застала, а ви учите і ви мені пробачте, то вас шляк трафе наглий! Я вас уб'ю в школі! Ну, я була строга вчителька, то правда, і вимоглива. І ви знаєте ніхто, ніде. Вже коляда, вже то, то Бойко був директор, а він дуже, бо він мав зі Сходу жінку, а східняки переважно проти релігії. І та Ніна Петрівна так уже ту коляду розганяла і всьо. Але не сказали по теперішній час [усміхається – *О. Г.*]. Вона була вчителька молодших класів. Вона в релігію не, не вірила, ні грама. На Різдво, на Великдень – того була біда! Шоби діти не йшли на цвинтар. А де їх убережеш, як батька тягнуть, там коло церкви! А в нас ше палять вогонь на Великодні свята коло церкви. Ну такий був Панов, що він все приїздив і то воював проти релігії, бо він тоже був східняк ... напевне, що він з тих, що шукали бандерівців ... ну і він залишився тут. Він не розмовляв ані слова, роки тут жив, а ні одного слова на українській мові не говорив. Все на російській. То він проти релігії такий запеклий був. Ну, а там був агітпункт. Зібрав нас усіх вчителів в агітпункт і ми б йшли той вогонь розкидати. Був директор [директор школи – *О. Г.*] Витвицький, але правда Витвицький каже, то так Іван Петрович ідіть ви перші, почніть розкидати, а ми тоді підемо. Але не йшов! Ну, ви хочете, щоб нас тут люди вбили. Тай так було. Дуже трудно було працювати [зітхає – *О. Г.*]. Ше стенди по селу повно було, “релігія опіум народу”. Таке то всьо вчителі мали писати. Люди так співчували, що то такі вимоги. Нема що казати, люди нічого не мали проти. Отак було» (Інтерв'ю-1).

Усноісторичні наративи (спогади) мають усі переваги й хиби, притаманні еґо-документам. Пізніші досвід і знання нашаровуються на описані події, викривляють кут зору та впливають на оцінки, які втрачають ознаки самостійності, підпадають під вплив панівної думки чи нав'язаного ґранд-наративом погляду. Деталі та настрої, гострота бачення відформатовуються сьогоднішніми інтерпретаціями. Доведена методологічна необхідність у роботі з усноісторичними наративами – використання аналізу історії життя людини й аналізу розповіді про історію життя. Під час аналізу першої відбувається реконструкція подій у хронологічній послідовності, тобто досліджується процес набуття людиною власного біографічного досвіду. Аналіз другої (текстуальний аналіз) зорієнтований на відтворення сенсу, який людина вкладає у свій конкретний життєвий досвід сьогодні, а також на вивчення тієї послідовності, у якій події розташовуються в розповіді зараз, у теперішній час. Важливе в цьому контексті усвідомлення структурної відмінності між тим, що було пережито оповідачами, й тим, що вони розповідають, а також розгляд оповіді як такої, що містить суто сьогоденні інтерпретації та оцінки оповідачів. Наголошеним має бути інтерпретація спогадів, не як винятково інструмента для передання правди, а як засобу, умови й контексту

конструювання змісту, надання сенсу власному досвіду, (само)інтерпретацій і (само)презентацій оповідачів (Грінченко, 2012, с. 66–76).

Аналіз історії життя вчителів свідчить, що вони були причетними до впровадження радянської політики «боротьби з релігією». Їхня участь полягала передовсім у виконанні під час навчально-виховного процесу приписів урядової політики, спрямованої на атеїзацію суспільства через проведення відповідних тематичних уроків чи заходів, організації виховного й навчального процесів у такий спосіб, щоб перешкоджати школярам вільно відвідувати храми чи відзначати релігійні свята. Наприклад, збір макулатури, проведення спортивних змагань або весняної толоки, т. зв. суботників, що точно збігалися з церковними святами. Водночас керівники шкіл, районних чи обласних відділів освіти заохочували спостереження та стеження за релігійними практиками, поширеними серед учнів та їхніх батьків у час святкувань, «чергування» біля храмів під час релігійних відправ, стеження за колядниками, щедрувальниками, примусове зняття різдвяних костюмів, що використовували для вертепу, аж до одіозного та неприйняттого на сьогодні зривання натільного хрестика у школярів.

Текстуальний аналіз спогадів дає підстави стверджувати про підкреслено усвідомлене розуміння вчителями пережитого «страшного» атеїстичного часу. У своїх нарагивах вони долали психологічний бар'єр, який захищав від неприємних думок про їхню причетність до атеїзації суспільства. Оповідачі кваліфікували прожиті події як стресові, що несли актуальну й потенційну загрози їхній праці, особистому життю: «... дуже трудно було працювати... стендів по селу повно було “Релігія – опіум народу” – таке-то всьо вчителі мали писати» (Інтерв'ю-1). Вчителі не могли «втекти» від реальних чи ймовірних проблем, не могли самотужки їх вирішити за допомогою наявних способів. Спогади про участь в антирелігійних практиках виявляють у колишніх учителів відчуття глибокого психологічного дискомфорту. Вони описують себе як заручників вчительської професії: «то з роботи нагнали б, як би знали, що я нічого не працювала по атеїстичні роботі», «кожен класний керівник мав свій виховний план і була така спеціальна графа – атеїстична робота» або «ми мусіли чергувати» (Інтерв'ю-1). Помітне самовідчуження, тобто усвідомлення вчителями власної несвободи, залежності від нав'язаної ззовні радянської дійсності, що прямо впливала на їхні професійні обов'язки. Ці емоції підсилює відчуття підпорядкованості іншим: директорів школи, партійному й освітянському керівництву, що демонструє чітку владну вертикаль, де радянська влада реалізується через нагляд, дисциплінування та контроль.

Мабуть, у «проживанні» різних ситуацій психологічного стресу – закорінене (не)бажання говорити про відповідальність за власні вчинки та співвідносність антирелігійним практикам. Імовірно, вчителі мали вибір або альтернативу, тобто могли абсолютно ігнорувати антирелігійні вказівки та приписи, активно їм протидіяти, але страх як один з елементів радянської соціотехніки сприяв упокоренню, підсилював тривогу, хвилювання за себе і близьких (Годованська, 2021, с. 188–190). Тож колишні вчителі радше застосовували прості нехитрі прийоми забезпечення себе, близьких чи оточення замовчуванням «про щось/про когось», недобачанням «чогось/когось». Доволі часто достатньо формально, про людське око, виконували вимоги атеїстичного виховання, частково перекладаючи відповідальність на інших – «людей з райкому» або «східняків, що переважно проти релігії».

Надаючи сенсу власному досвіду, здійснюючи (само)презентацію, колишні вчителі у спогадах вдаються до механізмів психологічного захисту. Перелік захисних механізмів достатньо великий, і дослідники не прийшли до консенсусу щодо точної їх кількості. Різні теоретики мають різні категоризації й концептуалізації захисних механізмів. Функційне призначення та мета психологічного захисту полягають в ослабленні внутрішньо особистісних конфліктів, напруги та занепокоєння, зумовлених протиріччями між інстинктивними імпульсами несвідомого й засвоєними вимогами зовнішнього середовища, що виникають унаслідок соціальної взаємодії. Послаблюючи цей конфлікт, психологічний захист регулює поведінку людини, підвищуючи її пристосовність і врівноважуючи психіку (Зливков та ін., 2016, с. 46–53). Текстуальні сегменти спогадів про співчутливість чи чуйність оточення до вчителів, які вимушено брали участь в антирелігійних заходах: «... люди так співчували, що то такі вимоги, нема що казати, люди нічого не мали проти» (Інтерв'ю-2), стишували внутрішньо особистісні конфлікти. Проте цілком від них не звільняли, адже пригадувалися і «голоси» осуду та докорів, що звучали з уст односельців, особливо за участь в антирелігійних заходах: «... ну, люди, знаєте, як казали: “Ну, що не можете собі – на Великдень йдете каміння збирати?!”. То ми що – збирали макулатуру. Колись так було металолом, а ми металолом не збирали, а збирали макулатуру!» (Інтерв'ю-2).

Отже, спогади є особливим, емпіричним і певною мірою теоретичним джерелом, що несе цінний культурологічний матеріал, який є незамінним у дослідженні радянського часу. Їх цінність полягає у суб'єктивності, що вкрай необхідна для пізнання людського досвіду, (пере)осмислення життєвого шляху. Саме вони привідкривають емоції, амбіції, пошуки й сумніви, притаманні людям, їхнім слабкості та недоліками. Водночас вчительські спогади порушують питання, які виходять за межі особистості самих оповідачів. Вони передають зіткнення авторів розповіді з викликами радянського часу, відображення ролі радянської держави, її ідеології та пропаганди у професійному й особистому житті. У спогадах оповідачі проговорюють страх, розгубленість, вдаються до ностальгії, виправдання, надають сенсу власному досвіду, реалізують (само)інтерпретацію та (само)презентацію життєвого досвіду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Годованська, О. (2016). «На Великдень завжди ми робили недільник, та чесне слово!»: антирелігійні практики радянського періоду у вчительських спогадах. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*, 26(1), 690–691. <https://www.religio.org.ua/index.php/religio/article/view/340/339>

Годованська, О. (2021). Страх як дієвий елемент радянської соціальної інженерії у вчительському повсякденні (на основі автобіографічних наративів). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 34, 183–191. inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/ukraina/42-034-ukrayina-kulturna-spadshchyna-natsionalna-svidomist-derzhavnist/?id=535

Грінченко, Г. (2012). *Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти*. Харків: НТМТ.

ДАЛО: Державний архів Львівської області, ф. Р-163, оп. 4, спр. 50, арк. 33.

Зливков, В., Лукомська, С., Федан, О. (2016). *Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях*. Київ: Педагогічна думка. <https://core.ac.uk/download/pdf/77241343.pdf>

ІІЦ: Інститут історії Церкви Українського католицького університету. <http://ichistory.org.ua/>

ІР: Інститут релігієзнавства. <http://www.museum.lviv.ua/institut-relihiieznavstva>

Інтерв'ю-1: Інтерв'ю з Катерини Х., 1936 р. н., записане 5 липня 2015 р. *Архів авторки*.

Інтерв'ю-2: Інтерв'ю з Степанією Д., 1947 р. н., записане 5 липня 2015 р. *Архів авторки*.

Коритко, Р. (2009). *Пуків – героїчне село Рогатинського Опілля*. Львів: Триада плюс.

Панич, О. (2011). Міф про баптистів у радянському суспільстві 1950–1980-х рр.: марновірство і пропаганда. *Український історичний журнал*, 3, 123–142. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=UIJ_2011_3_9

Сіромський, Р. (2004). *Нарис історії села Баргатів ХХ століття*. Львів: Триада плюс.

REFERENCES

Hodovanska, O. (2016). «Na Velykden zavzhdy my robyly nedilnyk, ta chesne slovo!»: antyrelihiini praktyky radianskoho periodu u vchytelskykh spohadakh. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk*, 26(1), 690–691. <https://www.religio.org.ua/index.php/religio/article/view/340/339> (in Ukrainian).

Hodovanska, O. (2021). Strakh yak diievyi element radianskoi sotsialnoi inzhenerii u vchytelskomu povsiakdenni (na osnovi avtobiohrafichnykh naratyviv). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 34, 183–191. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/ukraina/42-034-ukrayina-kulturna-spadshchyna-natsionalna-svidomist-derzhavnist/?id=535> (in Ukrainian).

Hrinchenko, H. (2012). *Usna istoriia prymusu do pratsi: metod, konteksty, teksty*. Kharkiv: NTMT (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. f. R-163. op. 4. spr. 50. ark. 33 (in Ukrainian).

Zlyvkov, V., Lukomska, S., & Fedan, O. (2016). *Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievykh sytuatsiakh*. Kyiv: Pedahohichna dumka. <https://core.ac.uk/download/pdf/77241343.pdf> (in Ukrainian).

Instytut Istorii Tserkvy Ukrainkoho katolytskoho universytetu. <http://ichistory.org.ua/> (in Ukrainian).

Instytut relihiieznavstva. <http://www.museum.lviv.ua/institut-relihiieznavstva> (in Ukrainian).

Interview with, Kateryna Kh., 1936 r. n zapysane 5 lypnia 2015 r. [Interview]. *Arkhiv avtorky* (in Ukrainian).

Interview with, Stepaniia D., 1947 r. n., zapysane 5 lypnia 2015 r. [Interview]. *Arkhiv avtorky* (in Ukrainian).

Korytko, R. (2009). *Pukiv – heroichne selo Rohatynskoho Opillia*. Lviv: Triada plus (in Ukrainian).

Panych, O. (2011). Mif pro baptystiv u radianskomu suspilstvi 1950–1980-kh rr.: marnovirstvo i propahanda. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 123–142. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21

ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=UIJ_2011_3_9 (in Ukrainian).

Siromskyi, R. (2004). *Narys istorii sela Bartativ 20 stolittia*. Lviv: Triada plius (in Ukrainian).

Oksana HODOVANSKA

PhD (History)

*Senior Research Fellow of the Department of Social Anthropology
Institute of Ethnology of NAS of Ukraine*

Senior Lecturer

*of the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8297-2414>

e-mail: oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

SOVIET ANTI-RELIGIOUS PRACTICES THROUGH THE PRISM OF TEACHERS' MEMORIES

The article analyzes the Soviet public policy of «scientific atheism». The analysis was carried out on the basis of oral historical narratives, archival documents, local history materials. It is noted that in the second half of the 20th century the main way of fighting against religion and the church was mass atheistic propaganda. It was justified by the political doctrine of «scientific atheism» and reinforced by a system of state-administrative pressure. With the help of propaganda, the Soviet intellectual elite created an image of the church as an «internal enemy» in order to use it in the process of forming an imaginary community called the «Soviet people». The territorial boundaries of the publication were delineated by the Lviv, Ternopil and Ivano-Frankivsk regions, on the territories of which the memories were recorded.

Attention is given to the textual analysis of memories, which in turn is oriented to the reproduction of the meaning that the teachers placed on their specific life experience today, as well as to the study of the sequence in which the events are arranged in the narrative now, in the present time. It is important in this context to understand the structural difference between what the narrators experienced and what they told, as well as to consider the narrative as containing purely contemporary interpretations and evaluations of the narrators.

The article examines how former teachers recall the «struggle against religion», aimed at the atheization of society and their (co)relation to this policy. It describes the involvement of teachers in anti-religious practices which was a sign of the Soviet era, through the organization of educational and educational processes in such a way, to prevent schoolchildren from freely visiting temples or celebrating religious holidays. It was concluded that memories of participation in anti-religious practices reveal a deep psychological discomfort in former teachers, so they resort to psychological defense mechanisms, describing themselves as hostages of their chosen profession, as well as sufficiently formal fulfillment of the requirements of atheist education.

Keywords: teachers, memories, anti-religious practices, atheism, Soviet era, totalitarianism.